

УДК 347.426:341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.50>**Ківалова Т.С.**

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри морського та міжнародного права
Міжнародний гуманітарний університет
ORCID ID: 0000-0001-7796-1481*

Фасій Б.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права,
декан факультету судового та міжнародного права
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-8715-930X*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Вступ. У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру з лютого 2022 року, питання компенсації шкоди, завданої фізичним особам, набули особливої актуальності. Масштабні порушення прав людини, знищення житла, втрата майна, завдання шкоди здоров'ю та життю – усе це вимагає ефективного правового реагування.

Огляд наукових публікацій свідчить про активізацію досліджень у сфері компенсації шкоди, зокрема в контексті міжнародного права, прав людини та гуманітарного реагування. Водночас, цивільно-правовий механізм компенсації шкоди, як сукупність норм, інститутів і процедур, що забезпечують реалізацію права на відшкодування через засоби цивільного права, залишається недостатньо дослідженим. Більшість праць зосереджені на загальних питаннях репарацій, кримінальної відповідальності або міжнародних механізмів, тоді як внутрішньодержавні засоби захисту потребують глибшого аналізу.

Огляд наукових публікацій за темою. Хоча загальним проблемам деліктних зобов'язань присвячена значна кількість досліджень українських правознавців [1, 2, 3, 4, 5] питання

відшкодування шкоди, завданої фізичній особі під час війни залишаються недостатньо дослідженими. Варто згадати низку публікацій, присвячених окремим аспектам проблеми, яка є предметом нашого дослідження. Зокрема, С.С. Шрамко аналізує міжнародні та національні механізми компенсації, акцентує увагу на доказуванні шкоди та ролі перехідного правосуддя [6], О.С. Валендюк досліджує історичний досвід репарацій, міжнародні трибунали, а також перспективи створення компенсаційного фонду в Україні [7], Ю. Воронцова і Д. Слободська розглядають практичні виклики, пов'язані з агресією: масштаби руйнувань, проблеми доказування, відсутність реального механізму компенсації [8].

Зазначене свідчить про необхідність додаткових спеціальних досліджень у цій сфері.

Метою статті є дослідження цивільно-правового механізму компенсації шкоди, доступного фізичним особам в умовах російської агресії, з урахуванням національного законодавства, судової практики та міжнародно-правових підходів. Особлива увага приділяється нормативним актам, прийнятим у 2022-2025 роках, а також перспективам створення компенсаційних фондів і реєстрів збитків.

Методологічну основу дослідження становлять системний, порівняльно-правовий та емпіричний методи. При цьому зазначимо, що методологічне значення для нашого дослідження має розуміння цивільно-правового механізму компенсації шкоди як сукупності правових норм, інституцій і процедур, що забезпечують реалізацію права фізичної особи на відшкодування шкоди засобами цивільного права, включаючи як загальні положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), так і спеціальні нормативні акти, прийняті у зв'язку з російською агресією.

Новизна роботи полягає у фокусі на фізичних особах як суб'єктах права, а також у спробі окреслити реальні шляхи компенсації шкоди в умовах триваючого конфлікту.

Виклад основного матеріалу. У контексті збройного конфлікту фізичні особи зазнають різноманітних видів шкоди, які можуть бути класифіковані відповідно до цивільного законодавства України:

- майнова шкода – знищення або пошкодження житла, транспортних засобів, особистого майна, втрата джерел доходу.
- фізична шкода – поранення, каліцтва, втрата працездатності, порушення здоров'я.
- моральна шкода – психологічні страждання, втрата близьких, порушення звичного способу життя, приниження людської гідності.

ЦК України визначає шкоду як негативний наслідок порушення цивільного права, що підлягає компенсації у випадках, передбачених законом (ст. 1166 ЦК України). У воєнних умовах особливу складність становить кваліфікація шкоди, оскільки не завжди можливо чітко відокремити шкоду, спричинену діями держави-агресора, від шкоди, спричиненої діями органів влади України або третіх осіб.

Крім того, в умовах бойових дій виникає проблема фіксації шкоди: знищення документів, відсутність доступу до реєстрів, неможливість проведення експертиз у зоні бойових дій. Це ускладнює реалізацію права на компенсацію, особливо для вразливих категорій населення.

У науковій літературі наголошується на необхідності розширеного тлумачення поняття шкоди в умовах війни. Зокрема, С.С. Шрамко пропонує враховувати не лише прямі втрати, а й опосередковані наслідки, такі як втрата доступу до медичних послуг, освіти, соціального захисту [6].

Внутрішньодержавний механізм відшкодування шкоди, завданої фізичній особі російською агресією

Цивільне законодавство України містить низку норм, які можуть бути застосовані для компенсації шкоди, завданої фізичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації. Однак ці норми були створені до виникнення необхідності урахування специфіки воєнного конфлікту, що породжує низку доктринальних і практичних проблем.

Характеризуючи «традиційну» нормативну базу регулювання відносин відшкодування шкоди, зазначимо, що у контексті російської агресії особливого значення набувають положення глави 82 ЦК України, зокрема, ст. 1173 ЦК України передбачає відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування або їх посадових осіб. У воєнних умовах це може стосуватися, наприклад, невжиття заходів щодо евакуації цивільного населення або ненадання належної допомоги постраждалим, ст. 1174 ЦК України встановлює відповідальність за шкоду, завдану посадовими особами, які діяли в межах своїх повноважень. Це положення може застосовуватися у випадках, коли шкода спричинена діями військових або адміністративних органів, що діяли формально правомірно, але з порушенням принципу пропорційності чи обережності; ст. 1177 ЦК України регулює компенсацію шкоди, завданої злочином. З огляду на кваліфікацію збройної агресії РФ як міжнародного злочину, постраждалі особи можуть звертатися до суду з позовами про компенсацію шкоди, завданої злочинними діями держави-агресора.

Наразі спеціальне нормативне регулювання компенсації шкоди, завданої внаслідок

збройної агресії РФ, здійснюється Законом України № 2923-IX від 23 лютого 2023 року «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», який визначає механізм компенсації за знищене житло; передбачає створення Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна; запроваджує позасудову процедуру компенсації через електронну послугу «Відновлення»; передбачає можливість компенсації або у формі грошових коштів, житлових сертифікатів, або шляхом надання нового житла (заява подається через «Дію», розгляд здійснює спеціальна комісія) [9].

Крім того, групою народних депутатів був підготований Проект Закону № 7385 від 17 травня 2022 року «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації», яким передбачається створення Державного фонду компенсації шкоди, завданої фізичним та юридичним особам; визначається порядок звернення, перелік документів, механізм оцінки шкоди, а також передбачається, що виплати мають здійснювати за рахунок конфіскованих активів РФ та інших джерел [10].

У березні 2022 року було прийнято Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», яким, зокрема, в абз. 2 ч. 1 ст. 4 встановлено, що примусово вилучені об'єкти права власності РФ та її резидентів у вигляді коштів зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії [11]. Таким чином, можна припустити, що кошти, які надійдуть до фонду ліквідації наслідків збройної агресії РФ проти України, потенційно можуть бути спрямовані, зокрема, на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам. Отже, частково цим законодавчим актом вирішується питання джерела відшкодування шкоди. Тут слід згадати,

що у 2024 році Михайло Федоров запевнив, що заяву про репарації за будь-які злочини РФ можна буде подати уже в 2025 році. «У 2025-му запустимо всі 45 категорій заяв про відшкодування збитків, завданих РФ. Додамо заяви про репарації для тих, хто вимушено покинув дім, кому завдали шкоду життю та здоров'ю, у кого знищили автівки та інші види збитків», – зазначив він [12].

Важливе значення для оперативного регулювання відносин відшкодування шкоди, завданої агресією, мають постанови уряду, поміж яких передусім, слід згадати наступні: Постанова Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 року, якою було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [13]; Постанова КМУ № 380 від 26 березня 2022 року «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації» [14], яка встановлює Порядок подання інформаційного повідомлення через застосунок «Дія» і визначає перелік даних, що підлягають реєстрації; Постанова КМУ № 473 від 19 квітня 2022 року «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації» [15], яка регламентує аварійно-відновлювальні роботи на пошкоджених об'єктах і визначає відповідальних виконавців, джерела фінансування, строки виконання; Постанова КМУ № 381 від 21 квітня 2023 року «Про затвердження Порядку надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» [16], яка деталізує процедуру подання заяви, критерії об'єктів, порядок розгляду та ухвалення рішення, визначає електронну форму взаємодії між заявником, органами місцевого самоврядування та комісією тощо. [17]

Втілення у життя нормативної складової цивільно-правового механізму відшкоду-

вання шкоди забезпечується діяльністю уповноважених суб'єктів, передусім, судів.

Судова практика в Україні поступово формує підходи до компенсації шкоди, завданої фізичним особам унаслідок збройної агресії. Хоча законодавство не містить спеціального механізму, суди намагаються адаптувати існуючі норми до нових реалій. Це стосується, насамперед, проблеми судового імунітету. Слід у цьому аспекті згадати правові висновки Верховного Суду, викладені у постанові від 18.05.2022 року №760/17232/20-ц (61-15925св21), згідно яких, визначаючи, чи поширюється на Російську Федерацію судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке:

- предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України;
- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
- передбачається, що шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України;
- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН;
- національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту).

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з Росією, що у свою чергу з цієї дати унеможливило направлення різних запитів та листів до посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку із припи-

ненням його роботи на території України. До таких висновків щодо розірвання дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією, на основі аналізу наведених вище норм права та фактичних обставин, дійшов Верховний Суд у постанові від 14 квітня 2022 року у справі №308/9708/19 (провадження № 61-18782 св 21), а також Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, провадження № 14-167 цс 20, (пункт 58).

Отже, Російська Федерація, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилалися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі – громадянину України».

Другим важливим питанням є визначення підсудності справ про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації. Щодо визначення підсудності справ проти рф.

Так, п. 3 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» (підстави визначення підсудності справ судам України), передбачає, що суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України. Згідно з приписами ч. 1 ст. 49 Закону України «Про міжнародне приватне право», – права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди. З цього вбачається, що спори про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф підсудні саме національним судам України [18].

Проблема визначення належного відповідача у зазначених справах також має

велике значення і судова практика у цьому випадку йде шляхом врахування позиції Верховного Суду у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою, викладену, зокрема, в постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 р. у справі №242/4741/16-ц та в постанові Верховного Суду від 12.04.2021 р. у справі №201/7038/20 (провадження №61-16141св20), де зазначено, що належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою, є держава як учасник цивільних правовідносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав.

Аналіз судової практики свідчить про те, що в різних справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією визначаються різні відповідачі, при цьому суд не визнає жодного з них як неналежного.

Наприклад, у справах №908/1955/22, № 922/5343/23, № 913/268/24, №910/5699/23 відповідачем визначається російська федерація в особі Міністерства юстиції російської федерації. У справах №910/10517/22, №910/5699/23 відповідачем визначається російська федерація в особі Міністерства оборони російської федерації. У справі №911/1832/22 відповідачем визначається російська федерація в особі посольства рф. У справі №925/903/22 відповідачем є російська федерація в особі генеральної прокуратури російської федерації. У справі №910/9799/22 відповідачем є російська федерація в особі президента російської федерації. У справі №913/218/22 відповідачем є російська федерація в особі уряду російської федерації.

Як уже зазначалось раніше, після того, як Україна розірвала дипломатичні відносини з рф, внаслідок чого посольство рф в Україні припинило свою роботу, зазначати відповідачем рф в особі посольства рф в Україні не вважається, на думку науковців, недоцільним [18].

На жаль, на сьогодні відомі непоодинокі випадки, коли національні суди відмовляють у задоволенні позовних вимог про стягнення збитків, завданих втратою майна, яке знаходиться на тимчасово окупованих територіях. Існує позиція, що така втрата майна не є збитками у розумінні чинного законодавства України, зокрема, ст. 22 ЦК України та ст. 225 ГК України [19]. Це ілюструє рішення Господарського суду міста Києва від 05.06.2024 р. у справі №910/697/24 відмовлено у задоволенні позову про стягнення збитків у розмірі вартості двох втрачених транспортних засобів, один з яких був вилучений військовими РФ під час перетину лінії розмежування, а другий залишився на виробничій базі окупованого міста Мелітополя. Відмовляючи у задоволенні позову, суд зазначив, що «позбавлення Товариства на теперішній час володіння автомобілями та їх фактичне перебування на ТОТ не є втратою, яка є збитками у розумінні ст. 22 ЦК України». [20]

У судовій практиці все частіше зустрічаються й приклади стягнення майнової шкоди з країни-агресора.

Так, позивач – громадянин України, який втратив житло та майно внаслідок окупації м. Брянка Луганської області, звернувся до Російської Федерації з вимогою стягнення завданої йому майнової та моральної шкоди. Суд встановив факт вимушеного переселення у 2014 році через збройну агресію РФ, визнав втрату житла, як наслідок незаконного втручання у право власності, і задовольнив позов частково, присудивши компенсацію реальних збитків (вартість житла, втраченого майна) та моральної шкоди. Рішення ухвалено заочно, з посиланням на ст. 1166, 1167 ЦК України та практику Верховного Суду щодо відсутності судового імунітету РФ у справах про агресію. [21]

Заочним рішенням Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 серпня 2024 року частково задоволено позов про відшкодування шкоди, завданої порушенням майнових і конституційних прав внаслідок повно-

масштабних незаконних військових дій РФ проти українського народу. Суд зазначив, що внаслідок військової агресії РФ проти України позивач зазнав моральних втрат і душевних страждань. Враховуючи множинний та триваючий характер порушень прав та законних інтересів позивача, а також зважаючи на практику Європейського суду з прав людини, суд вважав законним обраний позивачем спосіб стягнення майнової та моральної шкоди у вигляді одноразової суми, яка покриває всі передбачувані порушення, що були вчинені РФ відносно нього. Вирішуючи питання щодо розміру такої компенсації за спричинену позивачу матеріальну та моральну шкоду, суд врахував розмір задоволених вимог заявників по аналогічних спорах, що розглядалися Європейським судом [22].

Однак проблема виконання таких рішень залишається відкритою. Відсутність активів РФ на території України, складність міжнародного переслідування та політичні чинники унеможливають реальне отримання компенсації. Таким чином, судові рішення мають переважно декларативний характер, хоча й відіграють важливу роль у формуванні правової позиції держави.

У літературі зазначається, що у цьому контексті одним із потенційних механізмів для виконання рішень може стати застосування принципу *alter ego*. Цей принцип дає змогу розширити коло відповідачів у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ: якщо юридична особа є «другим я» держави, тобто функціонує не як незалежний суб'єкт, а як продовження державної влади, її майно може бути використане для виконання рішень, ухвалених проти самої держави.

Згідно з міжнародною та національною практикою, держава несе відповідальність за дії своїх органів, навіть якщо вони мають окремий правовий статус. Водночас державні компанії, формально створені для комерційних цілей, за певних обставин також можуть бути визнані *alter ego* держави, якщо вони

фактично виконують публічні функції, фінансуються та контролюються державою або їхнє майно не є відокремленим від державного.

У світлі цього тесту *alter ego* (який активно застосовується як Європейським судом з прав людини, так і Верховним Судом) можливим є звернення стягнення на майно російських державних компаній, що функціонують на території інших держав, якщо буде доведено, що вони фактично є продовженням держави російської федерації. Такий підхід не лише відкриває шлях до виконання судових рішень, а й створює практичний механізм відповідальності держави-агресора через її економічні структури [23].

Верховний Суд неодноразово висловлював свою позицію у цьому питанні. Зокрема, щодо механізмів відшкодування зазначеної шкоди, ключових аспектів механізмів компенсації завданих збитків, наголошується, що суб'єктами подання заяви про відшкодування шкоди можуть бути як держава, так і фізичні чи юридичні особи. Обрання відповідного органу для звернення залежить від характеру порушених прав та виду завданої шкоди.

Звичайно, є труднощі в отриманні компенсацій. Наприклад, рішення Міжнародного суду ООН щодо відшкодування коштів є рідкістю, а значний час розгляду справ у Міжнародному кримінальному суді ускладнює доступ постраждалих до відшкодувань [24].

Оскільки відшкодування шкоди потерпілим може відбуватися як за рахунок держави-агресора, так і України, корисним є узагальнення відмінностей між цими позовами.

Так, позови до України мають правовою підставою ст.ст. 1173, 1174 ЦК України, натомість правовою підставою позовів до російської федерації є ст.ст. 1166, 1167 ЦК України. Тип шкоди, що завдається – майнова та моральна шкода. Позиція судів стосовно відшкодування шкоди у позовах до України характеризується відмовами через форс-мажор, відсутність вини, недоведеність шкоди. На відміну від цього, позиція судів у позовах про відшкодування шкоди до російської феде-

рації характеризується заочним задоволенням з визнанням акту агресії. Можливість виконання рішень у першому випадку є доволі високою у межах бюджетних програм, а у другому – низькою з огляду на відсутність механізму стягнення.

Дуже велике значення має фіксація збитків і формування відповідної доказової бази. Саме цей етап є підґрунтям майбутнього судового захисту: від того, наскільки своєчасно та ретельно зафіксовані обставини події, залежить можливість доведення шкоди й отримання компенсації.

На практиці часто спостерігається типова помилка заявників - припущення, що сам факт збройної агресії та руйнування майна є достатнім для задоволення позову [23].

Як зазначають правники, «зокрема, на теперішній час потрібно докласти максимум зусиль, щоб усіма можливими способами зафіксувати факти відповідних пошкоджень. Оскільки складення належного пакету документів, які фіксують факти руйнувань, є запорукою для подальшої грошової компенсації за допомогою залучених фахівців. Зафіксувати збитки можливо наступними способами:

- фото та відео фіксація (з активними опціями визначення геопозиції та часу/ дати);
- письмові пояснення свідків;
- подання заяви до поліції;
- подання заяви до Державної служби з надзвичайних ситуацій;
- подання заяви до органів місцевого самоврядування;
- зібрати матеріали у ЗМІ (якщо є у наявності);
- подати заяви на спеціалізовані онлайн платформи (diia.gov.ua, dokaz.gov.ua, damaged.in.ua, wacrimes.gov.ua);
- провести експертну оцінку пошкодженого майна [18].

Докази мають стосуватися таких фактів: права власності або користування майном; пошкодження або знищення майна; розмір збитків; причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і збройною агресією.

Міжнародно-правові механізми відшкодування шкоди, завданої при військовій агресії.

У відповідь на збройну агресію РФ проти України міжнародна спільнота активізувала зусилля щодо створення правових механізмів компенсації шкоди, завданої фізичним та юридичним особам. Ці механізми охоплюють як індивідуальні звернення, так і інституційні ініціативи.

Міжнародний компенсаційний механізм має складатися з трьох ключових елементів: 1. Реєстр збитків – орган, що здійснює прийом і реєстрацію заяв від постраждалих, класифікує їх та проводить попередню оцінку. 2. Міжнародна компенсаційна комісія – орган, який здійснюватиме верифікацію збитків, перевірку доказів, забезпечуватиме прозорість процесу та ухвалюватиме рішення про компенсації. 3. Компенсаційний фонд – фінансовий інструмент, який акумулюватиме кошти, отримані з арештованих активів РФ та інших джерел, і спрямовуватиме їх на виплати постраждалим [23].

Що стосується індивідуальних звернень до міжнародних судів, то тут, передусім, йдеться про використання можливостей звернення до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

У цьому випадку громадяни України подають позови проти РФ за порушення статей 2, 3, 8, 13 Конвенції про захист прав людини. Нормативною підставою для відшкодування шкоди тоді є стаття 41 Конвенції, яка передбачає справедливу сатисфакцію, тобто компенсацію шкоди. У зв'язку з цим слід згадати, що у 2023 році ЄСПЛ визнав прийнятними низку заяв, зокрема у справі «Україна та Нідерланди проти Росії». За два роки Велика Палата Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) 9 липня 2025 року оголосила рішення по суті в справі «Україна та Нідерланди проти Росії» за заявами № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та № 11055/22. Судді задовольнили майже всі скарги українського уряду [25].

Крім того, можливе звернення до Міжнародного суду ООН. Тут варто згадати, що

Україна 27 лютого 2022 року подала позов проти РФ за порушення Конвенції про геноцид. [26]

І хоча цей процес має міждержавний характер, він може стати основою для репараційних вимог.

Для реалізації вимог відшкодування шкоди, завданої фізичній особі військовою агресією, можуть бути також використані інституційні механізми.

Серед них, передусім, варто згадати: Міжнародний реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України, створений у 2023 році під егідою Ради Європи, штаб-квартира – Гаага, метою якого є документування шкоди, завданої фізичним, юридичним особам та державі. Створення такого реєстру є важливим кроком до створення компенсаційного механізму; Міжнародний компенсаційний фонд (перебуває у процесі створення), метою якого має стати акумулювання конфіскованих активів РФ, зокрема заморожених коштів центрального банку. Механізм виплат буде пов'язаний із даними реєстру збитків.

Слід зауважити, що для забезпечення ефективності цивільно-правового механізму відшкодування шкоди корисним є вивчення світового досвіду у цій сфері.

Зокрема, такий досвід мають: Ірак (Компенсаційна комісія ООН була створена після агресії проти Кувейту, діяла з 1991 по 2022 рік. Виплати здійснювались за рахунок відрахувань з експорту нафти [27]); Косово, Хорватія, Боснія і Герцеговина (Компенсація шкоди здійснювалась через національні фонди, міжнародну допомогу та рішення міжнародних судів; Німеччина після Другої світової війни (Виплати репарацій постраждалим від нацизму може бути прикладом моделі довгострокового відшкодування).

Міжнародна компенсаційна комісія була створена у 1991 році відповідно до резолюції Ради Безпеки 687 (1991) для розгляду заяв і виплати компенсації за шкоду і збитки, завдані внаслідок незаконного вторгнення Іраку в Кувейт і подальшої окупації Кувейту

в 1990-1991 роках. Головним її завданням було встановлення причинного зв'язку між шкодою та війною. Комісія отримала близько 2.7 мільйона заяв на загальну суму 325.5 млрд доларів США, із яких задовільнила близько півтора мільйона на загальну суму 52.2 млрд доларів США. 316 Комісія пропрацювала 31 рік і завершила свою роботу, здійснивши виплати у повному обсязі наприкінці 2021 року. Президент Керівної ради Комісії представив Фінальний звіт до Ради Безпеки ООН за два дні до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну – 22 лютого 2022 року [28, с. 184].

Разом із тим, при використанні інституційних механізмів мають бути враховані проблеми їхньої реалізації.

До таких проблем, зокрема, належать: 1) відсутність прямого механізму виконання рішень ЄСПЛ щодо РФ, яка вийшла з Ради Європи у 2022 році; 2) політичні ризики: конфіскація активів РФ потребує узгоджених рішень країн G7; 3) тривалість процедур: міжнародні механізми компенсації діють роками, потребують доказової бази та політичної волі.

Висновки. Цивільно-правові механізми компенсації шкоди, передбачені ЦК України, мають обмежену ефективність у контексті збройної агресії, зокрема через складність доказування вини та форс-мажорний характер подій. При цьому судова практика демонструє поступове формування підходів до відповідальності РФ як держави-агресора, зокрема у справах про моральну та майнову шкоду. Водночас, проблема виконання рішень залишається відкритою.

Нормативні акти, прийняті у 2022-2025 роках, започаткували позасудові механізми компенсації, зокрема через електронну послугу «ЄВідновлення» та спеціальні комісії.

Міжнародно-правові механізми, включно з ЄСПЛ, Міжнародним реєстром збитків та перспективним компенсаційним фондом створюють основу для майбутніх репарацій, але потребують політичної волі та узгодже-

них дій держав. Перспективним напрямом є поєднання внутрішньодержавних і міжнародних механізмів, створення єдиної системи фіксації шкоди, оцінки та компенсації, з урахуванням досвіду інших країн.

У контексті триваючої агресії Російської Федерації проти України питання компенсації шкоди фізичним особам набуває не лише правового, а й морального та політичного значення. Формування ефективної системи

компенсації – це не лише механізм захисту прав постраждалих, а й інструмент міжнародної відповідальності держави-агресора, що має стати частиною глобального правового порядку. Поєднання національних і міжнародних механізмів, розвиток судової практики та створення компенсаційних фондів - усе це є кроками до відновлення справедливості, яка не може бути відкладена на післявоєнний період.

Анотація

У статті досліджено цивільно-правовий та міжнародно-правовий механізми компенсації шкоди, завданої фізичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. У цьому аспекті піддано аналізу норми Цивільного кодексу України, зокрема статті 1173, 1174 та 1177, у контексті їх застосування до ситуацій, спричинених війною, включаючи бездіяльність органів влади, помилки посадових осіб та злочинні дії держави-агресора. Особливу увагу приділено проблемам суб'єктного складу відповідальності, доказування факту шкоди та відсутності спеціального механізму компенсації. Обґрунтовано необхідність вдосконалення законодавства шляхом запровадження презумпції завдання шкоди внаслідок бойових дій, створення державного компенсаційного фонду та спрощення процедур доказування. У міжнародному аспекті розглянуто досвід функціонування механізмів відшкодування шкоди в Іраку, Косово, Хорватії, а також перспективи застосування інструментів Європейського суду з прав людини, Реєстру збитків та майбутнього компенсаційного механізму під егідою Ради Європи. Стаття базується на актуальній судовій практиці та доктринальних підходах, спрямованих на гуманізацію цивільного права в умовах війни та посилення міжнародної відповідальності агресора.

Ключові слова: цивільне право, компенсація шкоди, війна, держава-агресор, презумпція шкоди, міжнародне право, Реєстр збитків, ЄСПЛ, механізм відшкодування.

Kivalova T.S., Fasii B.V. Civil law mechanism for compensation for damage caused to individuals as a result of Russian aggression

Summary

The article examines civil law and international law mechanisms for compensation for damage caused to individuals as a result of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine. In this regard, the norms of the Civil Code of Ukraine, in particular Articles 1173, 1174, and 1177, are analyzed in the context of their application to situations caused by war, including inaction by authorities, errors by officials, and criminal actions by the aggressor state. Particular attention is paid to the problems of the subject composition of liability, proving the fact of damage, and the absence of a special compensation mechanism. The need to improve legislation by introducing a presumption of damage caused by hostilities, creating a state compensation fund, and simplifying evidence procedures is justified. From an international perspective, the article examines the experience of damage compensation mechanisms in Iraq, Kosovo, and Croatia, as well as the prospects for applying the instruments of the European Court of Human Rights, the Register of Damages, and the future compensation mechanism under the auspices of the Council of Europe. The article is based on current judicial practice and doctrinal approaches aimed at humanizing civil law in wartime and strengthening the international responsibility of the aggressor.

Key words: civil law, damage compensation, war, aggressor state, presumption of damage, international law, Register of Damage, ECHR, compensation mechanism.

Список використаних джерел:

1. Голубенко І.І., Шпак К.О. Правові аспекти відшкодування шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. *Наукові перспективи: журнал*. № 4 (34). 2023. С. 384-396. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4402/4426>
2. Писарева Е.А., Клапоушак Д.С. До питання про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. *Академічні візії*. № 13. 2022. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/94/86>
3. Ярош С.І. знов про відшкодування шкоди, завданої агресією рф. Всеукраїнське професійне юридичне видання *Юридична газета online*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/i-znovu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-agresieyu-rf.html>
4. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. 2022. 29 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bceed41958789112.pdf>
5. Гавриленко О.О. Правова основа відшкодування шкоди, завданої фізичним особам та юридичним особам. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86: Частина 2. С. 51-58.
6. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Вісник юридичного факультету УжНУ*. 2024. №84 (4). URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/53-2.pdf>
7. Валендюк О.С. Відшкодування шкоди та компенсація збитків від агресивної війни в Україні: формування інституту та перспективи його розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2024. №4. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/1174>
8. Воронцова Ю., Слободська Д. Відшкодування збитків цивільному населенню внаслідок війни: які є проблеми. *Юридична газета*. 2024. №8 (786). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidshkoduvannya-zbitkiv-civilnomu-naselennyu-vnaslidok-viyni-yaki-e-problemi.html>
9. Механізм компенсації шкоди за пошкоджене, знищене житло громадян України з 24 лютого 2022 року. URL: <https://radako.com.ua/mehanizm-kompensacziyi-shkody-za-poshkodzhene-znyshhene-zhytlo-gromadyan-ukrayiny-z-24-lyutogo-2022-roku>
10. Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Проект Закону України від 17.05.2022 р. № 7385. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39602>
11. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>
12. Федоров запевнив, що заяву про репарації за будь-які злочини РФ можна буде подати уже в 2025 році. *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/317197-fedorov-zaveril-chto-zayavlenie-o-reparatsiyakh-za-lyubye-prestupleniya-rf-mozhno-budet-podat-uzhev-2025-godu#google_vignette
13. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text>
14. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-п#Text>

15. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-п#Text>
16. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення»: Постанова Кабінету Міністрів України 21 квітня 2023 р. № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-п#Text>
17. Механізм компенсації шкоди за пошкоджене, знищене житло громадян України з 24 лютого 2022 року – Валентина Маліновська. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/mexanizm-kompensaciyi-skodi-za-poskodzene-znishhene-zitlo-gromadian-ukrayini-z-24-liutogo-2022-roku-valentina-malinovska>
18. Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф юридичним особам: виклики та перспективи. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-zbroynoyu-agresieyu-rf-yuridichnim-osobam-vikliki-ta-perspektivi.html>
19. Відшкодування шкоди, завданої в результаті війни: добірка важливих судових рішень. *Бізнес*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoyi-zbroynoyu-agresieyu-rf-yuridichnim-osobam-vikliki-ta-perspektivi.html>
20. Рішення Господарського суду м. Києва від 05.06.2024 р. № 910/697/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/119555334?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01
21. Стягнення збитків з РФ: практичні кроки та підводні камені. URL: <https://unba.org.ua/publications/10096-styagnennya-zbitkiv-z-rf-praktichni-kroki-ta-pidvodni-kameni.html>
22. Рішення Центрально-Міського районного суду від 19.08.2024 р. № 216/2222/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121172230>
23. Війна, що дійшла до суду: як бізнес бореться за право на відшкодування. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/viyna-shcho-diyshla-do-sudu-yak-biznes-boretsya-za-pravo-na-vidshkoduvannya.html>
24. Судді Верховного Суду висвітлили механізми відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф, на прикладі національного та міжнародного досвіду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1725794
25. ЄСПЛ оголосив рішення в справі «Україна та Нідерланди проти Росії»: чому це важливо та що далі. URL: <https://zmina.info/articles/yespl-oholosyv-rishennya-u-spravi-ukrayina-ta-niderlandy-proty-rosiyi-chomu-tse-vazhlyvo-ta-shcho-dali/>
26. МЗС: Україна подала позов проти Російської Федерації до Міжнародного Суду ООН в Гаазі. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mzs-ukrayina-podala-pozov-proti-rosijskoyi-federaciyi-do-mizhnarodnogo-sudu-onn-v-gaazi>
27. Adopting 3 Texts, General Assembly Reschedules Least Developed Countries Conference, Allows Participation of Civil Society, Other Stakeholders in Stockholm+50 Meeting. un.org – Іракська компенсаційна комісія. URL: <https://www.un.org/press/en/2022/ga12405.doc.htm>
28. Карнаух Б. Причинний зв'язок у деліктному праві: монографія. Харків: ЕКУС, 2025. 464 с.